

UDK: 332.025:613.64: 616.9:616-036.21:Covid-19:06.01:368

Prof. dr Slobodan O. Jovanović¹

UTICAJ PANDEMIJE KOVIDA 19 NA OSIGURANJE

PREGLEDNI RAD

Apstrakt

U ovom radu autor analizira uticaj pandemije kovida 19 na unutrašnje i spoljne aspekte organizacije osiguravača, a pogotovo na uslove osiguranja. U uvodom delu daju se opšte napomene o uticaju pandemija na društvo i privredu i opredeljuje se predmet rada. U drugom delu autor istražuje način na koji su osiguravači reagovali na nove uslove rada i ponašanje u odnosu na sopstvenu organizaciju i u odnosu na javnost i osiguranike, kao i određeni razvoj na makroekonomskom i političkom nivou u vezi s pokrivanjem gubitaka zbog kovida 19. Autor zaključuje da je bilo opravdano određeno kašnjenje u donošenju izmena i dopuna liste zaraznih bolesti, da osnovna karakteristika proširenja pokrića za kovid 19 domaćih osiguravača nije nadoknada troškova lečenja, već isplata dnevne nadoknade i pružanje informacija i određenih usluga. Takođe, autor zaključuje da upotrebljene formulacije radi isključenja rizika od zaraznih bolesti mogu stvoriti određene nedoumice u pogledu toga da li se neki štetni događaj može smatrati i osiguranim u zavisnosti od okolnosti i trenutka njegovog nastanka i odredaba pozitivnih propisa.

Ključne reči: *pandemija, kovid 19, zarazna bolest, osiguravajuće pokriće, uslovi osiguranja*

I. Uvod

Ljudska civilizacija se tokom svoje istorije susretala s mnogim prirodnim opasnostima čija je realizacija nanosila materijalnu štetu i bila uzrok povreda i smrti većeg broja stanovništva. Slično tome, ostvarenje zdravstvenih rizika pandemijskog

¹ Visoka škola za poslovnu ekonomiju, Beograd; predsednik Udruženja za pravo osiguranja Srbije, Beograd.
i-mejl: nsjovanovic@sbb.rs.
Rad je primljen: 19.01.2021.
Rad je prihvaćen: 22.02.2021.

karaktera dovodi do obolevanja velikog broja ljudi od nepoznate bolesti koja se širi u celom svetu sa čoveka na čoveka i izaziva teške posledice.² Pandemija predstavlja izbijanje infektivne bolesti koja zahvata velike geografske oblasti u celom svetu i visoke je rasprostranjenosti u velikom delu svetskog stanovništva, što se dešava u roku od samo nekoliko meseci.³

Iz ovako postavljene definicije proizlazi da pandemija ne postoji u vezi s bolestima koje nisu zarazne, bez obzira na to koliko se one ispoljavaju s teškim simptomima i posledicama, kao i to da zaraza zahvata sve ili veći broj kontinenata. Tokom istorije zabeleženi su slučajevi pandemija kuge, kolere i gripa koje su bitno uticale na način života i ponašanje ljudi. Jedna od najsmrtonosnijih bila je pandemija španskog gripa koja je izbila na kraju Prvog svetskog rata 1918. godine i od koje je umrlo između 20 i 40 miliona ljudi. Virus španskog gripa pojavio se najpre u Evropi, a zatim se proširio u SAD i delove Azije.⁴

Kriza usled kovida 19, na najgori mogući način, pokazala je koliki je nivo pripremljenosti i kapaciteta nacionalnih zdravstvenih sistema i kvaliteta upravljanja rizikom. Na primer, Artur Vajns, savetnik Svetske zdravstvene organizacije za klimatske promene, u svom istraživanju za Svetski ekonomski forum naveo je da bi Haiti bio pripremljeniji za oporavak od dugoročnih posledica uragana „Metju“ (*Matthew*) iz 2016. godine, koji je sam po sebi bio pojačanog intenziteta zbog klimatskih promena, da su Haićani raspolagali otpornim i dobro opremljenim zdravstvenim sistemom.⁵ Tedros Gebrejesus, predsednik Svetske zdravstvene organizacije, potvrdio je da se neke države muče s nedostatkom kapaciteta, nekima nedostaju resursi, dok neke imaju problem sa posvećenošću borbi protiv pandemije.⁶ S druge strane, ni daleko bogatije države ne snalaze se mnogo bolje u uslovima pandemijskog rizika, možda i zbog toga što je svetska privreda prilagođena efikasnosti i profitabilnosti, a ne otpornosti na vanredne i, samim tim, retke štetne događaje, ali da je, kao i u slučaju šteta zbog klimatskih promena, bogatstvo, dugoročno gledano, najbolji garant mogućnosti brzog oporavka.⁷ Ipak, čini se da ljudski poroci kao što su pohlepa, egoizam, opšti nedostatak moralnih

² World Health Organization. *What is a pandemic?*, 24 February 2010, https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/, posećeno 15. 1. 2021.

³ Kara Rogers (ed). "Pandemic", *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/pandemic>, posećeno, 15. 1. 2021; Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, *Službeni glasnik RS*, br. 15/2016, 68/2020 i 136/2020, čl. 2, st. 1, tač. 9.

⁴ Kara Rogers (ed). "Pandemic", *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/pandemic>, posećeno, 15. 1. 2021.

⁵ Arthur Wyns. "How our responses to climate change and the coronavirus are linked", *The World Economic Forum Covid Platform*, 2 April 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/climate-change-coronavirus-linked/>, posećeno 15. 1. 2021.

⁶ Tedros Adhanom Ghebreyesus. "Coronavirus: What is a pandemic and why use the term now?", *BBC News Services*, 11 March 2020, <https://www.bbc.com/news/health-51358459>, posećeno 15. 1. 2021.

⁷ Robert Colville. "Capitalism is not to blame, it's our escape route out of this mess", *Financial Times*, May 1 2020, <https://www.ft.com/content/10db1944-8b85-11ea-a109-483c62d17528>, posećeno 15. 1. 2021.

standarda i delovanje koje odstupa od tih vrednosti i ispravnog čovekovog ponašanja, kao što je to ukazano u teoriji (ponovo – prim. aut.), ugrožava zajedničko dobro.⁸

Pandemija virusa kovida 19 iz grupe koronavirusa danas određuje smer i obim svetske zdravstvene krize, jer predstavlja najveći izazov te vrste još od humanitarne katastrofe izazvane španskim gripom. Međutim, pored zdravstvene krize, današnja pandemija prouzrokovala je i neverovatnu opštu krizu, jer ima potencijal da proizvodi razorne društvene, ekonomske i političke posledice koje će, prema stavu Ujedinjenih nacija, ostaviti duboke i dugoročne ožiljke.⁹ Preduzetnici i firme u celom svetu suočeni su s katastrofalnim gubicima zbog toga što ih je novi koronavirus prinudio da smanje svoje poslovanje ili da ga potpuno ugase u situaciji kada većina njih nema osiguravajuće pokriće za slučaj pandemije,¹⁰ dok su u SAD milioni ljudi izgubili radno mesto i time i zdravstveno osiguranje po osnovu radnog odnosa.¹¹ Pandemija kovida 19 umnogome je povećala obim elektronske kupovine i primene digitalnih rešenja potrošačke samoposluge, dok osiguravači koji se bave neživotnim osiguranjima, koji su u prethodnom periodu uložili dosta u digitalizaciju, posle izbijanja pandemije ubiraju plodove zadovoljnih osiguranika koji prvi put zaključuju osiguranje, kao i postojećih osiguranika,¹² ali je to donelo i izazove u vezi s informatičkim kriminalom.¹³ S druge strane, što kriza duže traje, za poslovne planove osiguravača kvalitet i obim usluga trećih lica koja im pružaju različite usluge mogu da budu od ključne važnosti. Tako može doći do pogoršanja informatičkih (IT) i drugih usluga podrške zbog internih problema ili problema s prodavcima.¹⁴

⁸ Snežana Videnović. „Poslovna etika u doba korona virusa“, *Tokovi osiguranja*, XXXVI(2), 2020, str. 54.

⁹ United Nations Development Programme. COVID-19, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/coronavirus.html>, posećeno 15. 1. 2021; Gary Shaw. „Potential implications of COVID-19 for the insurance sector“, *Deloitte LLP, UK, Deloitte.Insights*, 18 March, 2020, <https://www2.deloitte.com/uk/en/insights/economy/covid-19/impact-of-covid-19-on-insurers.html?id=us:2em:3pa:financial-services:eng:di:031720>, posećeno 15. 1. 2021; Jelena Kočović, Tatjana Rakonjac-Antić, Marija Koprivica. „Rizik pandemije – pretnja ili šansa za delatnost osiguranja?“, *Evropska revija za pravo osiguranja*, XIX(2), 2020, str. 12.

¹⁰ Hanna Ziady. „It’s too late for this pandemic. But everyone wants insurance against the next one“, *CNN Business*, March 19, 2020, <https://edition.cnn.com/2020/03/19/business/pandemic-insurance-coronavirus/index.html>, posećeno 15. 1. 2021.

¹¹ Sheryl Gay Stolberg. „Millions Have Lost Health Insurance in Pandemic-Driven Recession“, *The New York Times*, July 13, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/13/us/politics/coronavirus-health-insurance-trump.html>, posećeno 15. 1. 2021. O uticaju trenutne pandemije na privredu SAD, videti kod: Kristina Gavrilovic, Milos Vucekovic. „Impact and consequences of the Covid-19 virus on the economy of the United States“, *International Review*, No. 3–4/2020.

¹² „Pandemic Stay-at-Home Experience Raises P/C Insurers’ Bar for Delivering Digitally“, *Insurance Journal*, June 2, 2020, <https://www.insurancejournal.com/news/national/2020/06/02/570726.htm>, posećeno 15. 1. 2021; Jelena Kočović, Tatjana Rakonjac-Antić, Marija Koprivica. „Rizik pandemije – pretnja ili šansa za delatnost osiguranja?“, *Evropska revija za pravo osiguranja*, XIX(2), 2020, str. 13.

¹³ Petar Čelik, Miodrag Komarčević, Milovan Dimić. „Konvergencija pandemije kovid 19 i sajber kriminala: Kontekst i opseg“, *Megatrend revija*, 17(4), 2020.

¹⁴ PwC United States. COVID-19 and the insurance industry, <https://www.pwc.com/us/en/library/covid-19/covid-19-and-insurance-industry.html>, posećeno 15. 1. 2021.

U ovom radu istražujemo kako je domaća delatnost osiguranja reagovala na sopstvenu organizaciju poslovanja, ali i na opravdana očekivanja za osiguravajućim pokrićem pandemijskog rizika, odnosno obolevanja od kovida 19. Pre nego što pređemo na glavno izlaganje, treba imati u vidu da se pod infekcijom koronavirusom mogu smatrati teški akutni respiratorni sindrom, oboljenje prouzrokovano novim sojem koronavirusa, kao i sve mutacije ili varijacije tog virusa.¹⁵ U širem smislu, osiguravajuće pokriće može se odnositi i na troškove nastale zbog dobrovoljne ili prinudne izolacije posle infekcije koronavirusom.

II. Unutrašnje i spoljne implikacije samoorganizovanja osiguravača u uslovima pandemije

Posle izbijanja pandemije i širenja zaraze, radi očuvanja održivosti poslovanja makar i u smanjenom obimu, osiguravači su prvo morali da zaštite zdravlje i bezbednost svojih zaposlenih.¹⁶ Podrška IT funkcije ima vitalan doprinos manjem prekidanju redovnih poslova i izvršavanja zadataka u društvu za osiguranje zbog rada zaposlenih od kuće, pogotovo u slučaju potrebe rešavanja tehničkih problema u slučaju audio-video radnih sastanaka, prodaje osiguranja ili prijave šteta elektronskim putem ili preko aplikacije na internetu itd. Kako su se društva za osiguranje, kao i sve organizacije u državi, pripremale za rad na daljinu i bez socijalnog kontakta, tako su se postavila i pitanja obezbeđivanja tehničkih uslova za takav rad. Posedovanje prenosnih ili stonih računara (poželjno onih koje je nabavila firma), virtuelna privatna mreža za bezbedno povezivanje na daljinu s važnim poslovnim aplikacijama, pomoćna oprema za grupnu audio, video i ekransku komunikaciju predstavljali su osnovnu pretpostavku nastavka rada bez većih prekida.¹⁷ Pored toga, uočeni su i drugi primeri prilagođavanja radu u uslovima fizičkog udaljevanja radi sprečavanja prenošenja zaraze. Tako je u Austriji osiguravač „Generali“ otvorio besplatne telefonske linije radi pružanja pomoći i u slučajevima preopterećenosti zbog dece i posla, straha od budućnosti i nezaposlenosti, kao i usamljenosti i izolacije.¹⁸ Postoje i osiguravači koji na svojim internet stranama daju odgovarajuća objašnjenja

¹⁵ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, čl. 5, st. 1, tač. 5, podtač. 2, al. 5 i 6; Tokio Marine Kiln Syndicates Limited. *Credit Card & Payment Protection Insurance Policy Terms & Conditions*, PC_CCP-PINB_PW_TMK_V6_0620, 2020, str. 4.

¹⁶ Gary Shaw. "Potential implications of COVID-19 for the insurance sector", *Deloitte LLP, Deloitte Insights*, 18 March, 2020, <https://www2.deloitte.com/uk/en/insights/economy/covid-19/impact-of-covid-19-on-insurers.html?id=us:2em:3pa:financial-services:eng:di:031720>, posećeno 15. 1.2021.

¹⁷ Gary Shaw. "Potential implications of COVID-19 for the insurance sector", *Deloitte LLP, Deloitte Insights*, 18 March, 2020, <https://www2.deloitte.com/uk/en/insights/economy/covid-19/impact-of-covid-19-on-insurers.html?id=us:2em:3pa:financial-services:eng:di:031720>, posećeno 15. 1.2021.

¹⁸ Wolfgang Rohrbach. „Dejstvo krize izazvane korona virusom na osiguranje“, *Evropska revija za pravo osiguranja*, XIX(2), 2020, str. 4.

i informacije o kovidu 19, merama zaštite, kako se ponašati i šta ne raditi, kao i internet adrese relevantnih nacionalnih institucija koje se bave preduzimanjem mera protiv zaraze koronavirusom, najnovije informacije i savete.¹⁹ A postoje i oni koji su izložili odgovore na najčešća pitanja osiguranika u vezi s putnim osiguranjem, koji tip putnog osiguranja im je potreban, da li ispunjavaju uslove da bi mogli zaključiti putno osiguranje, koja dopunska pokrića mogu da kupe, da li se i pod kojim uslovima pruža pokriće od kovida 19 itd.²⁰ Londonski „Lojd“ je već početkom marta 2020. godine, donošenjem standardne ugovorne klauzule,²¹ omogućio automatsko produženje ugovora o osiguranju i ugovora o reosiguranju ako su reosiguravači, reosiguranici ili njihovi brokeri, nedelju dana pre isteka ugovora, bili sprečeni da uđu u „Lojdvu“ poslovnu zgradu bilo zbog zabrane od strane Korporacije „Lojd“ (*Corporation of Lloyd's*), bilo zbog uvođenja karantina ili ograničenja kretanja ljudi na osnovu naredbe nacionalnog ili međunarodnog organa ili institucije, ali pod uslovom da to ne povećava obavezu (re)osiguravača.

Domaća društva su i pre izbijanja krize oglasila svoje podatke za kontakt (telefonske brojeve kontakt centara, elektronske adrese, internet stranice, naloge na društvenim mrežama ili samostalne aplikacije) preko kojih su klijenti mogli da ih kontaktiraju, dok su istovremeno omogućavali produženje polisa putnog osiguranja osiguranika koji su se zatekli na putu u inostranstvu i produženje polisa osiguranja preko osiguranikovih bliskih lica,²² kao i proširenje pokrića za osigurana lica putnog zdravstvenog osiguranja, bez dodatnog plaćanja.²³ Sledstveno kriznom vremenu u kojem se nalazimo, u delatnosti reosiguranja, tradicionalni Kongres reosiguranja u Baden-Badenu, koji se organizuje svake godine u trećoj nedelji oktobra, 2020. godine održan je tako što su se reosiguravači i reosiguranici sastajali putem video-poziva.

Na makroekonomskom i političkom nivou, u razvijenim državama traže se rešenja za pokriće trenutno neosigurljivog rizika kakav je kovid 19. Tako su Francusko udruženje osiguravača (*Fédération Française de l'Assurance*) i Ministarstvo privrede Francuske zajednički pokrenuli inicijativu za formiranje javno-privatnog fonda za isplatu paušalne osigurane sume ako budu prinuđeni da likvidiraju poslovanje neposredno prouzrokovano štetnim događajem kao što je kovid 19, ali samo u slučaju

¹⁹ AXA Health, <https://www.axahealth.co.uk/update-on-coronavirus/>, posećeno 15. 1. 2021; DDOR Novi Sad. EPIDEMIK PROTEKT, <https://www.ddor.rs/epidemik-protekt/>, posećeno 15. 1.2021.

²⁰ Allianz Assistance, <https://www.allianz-assistance.co.uk/help-and-advice/faqs-centre/travel-insurance-faqs.html>, posećeno 15. 1. 2021.

²¹ Limited Automatic Extension – Prevention of Access to Lloyd's of London, LMA5392, 12 March 2020. 2020. „Generali osiguranje Srbija“. „Omogućena obnova polise putnog osiguranja iz inostranstva“, 20. 3. 2020, <https://www.generali.rs/media/omogucena-obnova-polise-putnog-osiguranja-iz-inostranstva.1142.html?newsId=221#>, posećeno 15. 1. 2021.

²³ Wiener Stadtische Osiguranje. „Proširenje VIP pokrića za Putno zdravstveno osiguranje – Covid-19“, 22. 7. 2020, <https://wiener.co.rs/vesti/prosirenje-vip-pokrica-za-putno-zdravstveno-osiguranje-covid-19/>, posećeno 15. 1.2021.

kada francuska država donese odluku o obaveznom zatvaranju poslovnih delatnosti.²⁴ Slično tome, u SAD se tokom 2020. godine razmatralo donošenje Zakona o osiguranju pandemijskih rizika na osnovu kojeg bi se uspostavio Program reosiguranja pandemijskih rizika.²⁵ Učešće osiguravača bilo bi dobrovoljno, pri čemu bi oni koji učestvuju u programu bili obavezni da u svim polisama osiguranja od prekida rada ponude pokriće za hitne slučajeve u javnom zdravstvu u vezi s izbijanjem zaraznih bolesti ili pandemijom, pod uslovom da je to konstatovano aktom Ministarstva zdravlja. Taj program bi reosiguravao obaveze osiguravača do iznosa od milijardu dolara kada, iz pokrivene vanredne situacije u javnom zdravstvu, one premaše 250 miliona dolara. Osiguranje prekida u poslovanju obuhvata, pored osiguranja imovine, i finansijske gubitke zbog otkazivanja događaja i ostale gubitke pod uslovom da su posredi gubici nastali u periodima neobavljanja delatnosti.

III. Uticaj kovida 19 na uslove osiguranja

Po tradiciji, rizici koji nisu postojali u prošlosti nisu bili predmet ni pokrića ni isključenja u opštim i posebnim uslovima osiguranja. Vesti i saznanja o razmarama i mogućim posledicama obolevanja od kovida 19, epidemiološke mere i prilagođavanje novim uslovima rada, kao i dileme u vezi s osiguravajućim pokrićem osiguranika, stvorili su potrebu da osiguravači reaguju. Uslovi osiguranja koji su primenjivani pre izbijanja epidemije/pandemije, po pravilu, nisu pružali ovu vrstu pokrića, poimence za koronavirus, niti su u spisku nepokrivenih rizika i šteta izričito isključivali takvu obavezu. Možda je za to jedan od razlog taj što od epidemije velikih boginja (variole vere) 1972. godine u Jugoslaviji decenijama nije bilo neke tako teške bolesti s potencijalom brzog širenja zaraze i visokom smrtnošću. U Zakonu o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti navedene su zarazne bolesti za koje se sprovodi epidemiološki nadzor i mere sprečavanja i suzbijanja, a izmenama i dopunama tog zakona iz novembra 2020. godine kao bolesti koje se prenose vazduhom po prvi put su navedeni: težak akutni respiratorni sindrom (SARS) i kovid 19, bolest koju izaziva virus SARS-CoV-2. Iako nove usluge osiguranja od prekida rada zbog ostvarenja pandemijskih rizika nisu jeftine, one se nude svim vrstama privredne delatnosti, od restorana do firmi za produciranje filmova i maloprodajama u elektronskoj trgovini ako se pojavi neki novi virus.²⁶

²⁴ AXA XL. "European reinsurance renewals in exceptional times", November 11, 2020, <https://axaxl.com/fast-fast-forward/articles/european-reinsurance-renewals-in-exceptional-times>, posećeno, 17. 1. 2021.

²⁵ A Bill to establish a Pandemic Risk Reinsurance Program, 116th Congress, 2d Session, The House of Representatives, H. R. 7011, May 26, 2020.

²⁶ Noor Zainab Hussain. "Pandemic-proofing: Insurance may never be the same again", Reuters Business News, July 10, 2020, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-insurance-products-idUSKBN24B0RD>, posećeno 15.1.2021.

Uvidom u uslove osiguranja, konstatovali smo da su osiguravači brzo reagovali i u svoje uslove osiguranja lica uneli odgovarajuće formulacije kojima se obaveza osiguravača isključuje u slučaju epidemijskih i pandemijskih rizika. To je u usluzi dobrovoljnog zdravstvenog osiguranja troškova lečenja srpskih osiguravača izrečeno sledećim formulacijama: (1) „za povrede i bolesti koje su posledica epidemije“ ili, (2) „epidemija i pandemija većeg značaja koje podrazumevaju pojavu težih oblika zaraznih bolesti, uključujući i smrtni ishod“. U prvom slučaju, upotreba pojma „epidemija“ ukazuje na to da se iz pokrića isključuju obaveze osiguravača nastale zbog povreda i oboljenja od zaraznih bolesti koje privremeno imaju visoku prevalencu (udeo obolelih ili sa određenim stanjem u ukupnoj populaciji u određenom trenutku ili tokom određenog perioda²⁷). Budući da navedeni pojam ne obuhvata i slučaj „pandemije“, može se postaviti pitanje da li ovo isključenje važi i u tom slučaju i da li u slučaju izbijanja pandemije postoji obaveza osiguravača na nadoknadu troškova lečenja od kovida 19. Druga varijanta isključenja predstavlja obuhvatnije rešenje, ali i u njemu postoji jedna nedoumica. U razmatranim uslovima osiguranja nema definicije, ni bližeg objašnjenja šta znači izraz „većeg značaja“, pa ga treba tumačiti u smislu Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, po kojem epidemija od većeg epidemiološkog značaja označava pojavu teških kliničkih oblika zaraznih bolesti i/ili smrti od zarazne bolesti, pri čemu postoji opasnost od nastanka težih ekonomskih i društvenih posledica, prekograničnog prenošenja bolesti, kao i ponovna pojava slučajeva odstranjene ili iskorenjene zarazne bolesti.²⁸ Smatramo da bi pojašnjenje navedenog izraza trebalo da bude dato u definicijama uslova osiguranja kako ne bi stvaralo nedoumice u pogledu njegovog značenja.

U osiguranju korisnika bankarskih usluga od rizika smrti i trajnog gubitka opšte radne sposobnosti zbog nesrećnog slučaja (nezgode), jedan domaći osiguravač isključuje „sve zarazne, profesionalne i ostale bolesti, kao i posledice psihičkih uticaja“. Tako formulisanim isključenjem obuhvaćene su sve zarazne bolesti, čak i onda kada nije proglašena epidemija ili pandemija, uključujući i kovid 19. Međutim, i ovde nedostaje pojašnjenje šta se smatra zaraznim bolestima kako bi bilo jasnije šta se isključuje iz pokrića koje osiguranik zaključuje, a u tu svrhu bi u uslove osiguranja mogla da se unese definicija zaraznih bolesti iz Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti (čl. 2, st. 1, tač. 1). S druge strane, postavlja se pitanje da li osiguravač primenom izraza „zarazne bolesti“ može da isključi svoju obavezu i za bolesti koje, u navedenom Zakonu, nisu nabrojane kao zarazne. U daljem izlaganju objasnićemo razloge što, po autorovom mišljenju, postoji dilema u vezi sa ovim isključenjem. Problem je u tome što zakonodavac, po pravilu, nikada ne može da reaguje trenutno kada se desi zaraza nekim novim virusom, već tek posle određenog

²⁷ Allison Kruger, Louise-Anne McNutt. "Prevalence", *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/prevalence>, posećeno 15. 1. 2021.

²⁸ Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, čl. 2, st. 1, tač. 8.

vremena, kao što smo videli svuda u svetu, uključujući u to i kovid 19. Sledeće pitanje, u tom slučaju, jeste to da li je takav način isključenja bolesti koja kao zarazna nije predviđena Zakonom u skladu s javnim poretkom, prinudnim propisima i moralom. Ako bi odgovor na postavljeno pitanje bio potvrđan, onda takva odredba uslova osiguranja ne bi proizvodila dejstvo, pa bi osiguravač imao obavezu prema osiguraniku. Dodatni problem, po mišljenju autora ovog rada, jeste odredba čl. 6 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, po kojoj u slučaju opasnosti od zarazne bolesti koja tim zakonom nije navedena (do trenutka donošenja zakona nepoznata bolest, odnosno nova bolest u trenutku kada je zakon već na snazi), a koja u većoj meri može ugroziti stanovništvo Republike Srbije, Vlada na predlog ministra nadležnog za poslove zdravlja može takvu bolest proglašiti zaraznom bolešću i proglašiti epidemiju na ugroženom području. Od trenutka izbijanja nove bolesti do trenutka proglašenja te bolesti zaraznom i epidemije može da prođe izvesno vreme, pa se može postaviti pitanje da li je osiguravač pokriven goreformulisanim isključenjem u navedenom periodu „latencije“ za institucije zdravstvenog sistema, zakonodavca i/ili upravne organe. U tom slučaju, osiguravač neće moći uspešno da se pozove na primenu čl. 5 Zakona, u kojem se nalazi spisak zaraznih bolesti, da bi se oslobodio obaveze, jer bolest još nije navedena kao zarazna. S druge strane, trebalo bi da se uspešno oslobodi obaveze pozivom na definiciju zaraznih bolesti iz čl. 2, st. 1 tač. 1 u vezi sa čl. 4 Zakona o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti koji reguliše kriterijume po kojima se neka bolest smatra zaraznom. Pored ostalih, na osnovu čl. 4, st. 1, tač. 3, zaraznom bolešću se smatraju retke i ozbiljne zarazne bolesti, koje nisu prepoznate u Republici Srbiji, a za koje grupisanje podataka može ukazati na faktore odgovorne za njihovu pojavu. Ipak, neizvesno je da li bi navedeni stav bio prihvatljiv za sudove u svim situacijama u kojima ne postoji akt nadležnog organa kojim se proglašava pojava i/ili epidemija nove, do tada nepoznate²⁹ zarazne bolesti. Ako bi sudovi dali prvenstvo uslovima osiguranja koji predstavljaju uslove ugovora o osiguranju, bez potrebe da neka bolest bude i zvanično proglašena zaraznom na osnovu akta nadležnog organa, onda osiguravač ne bi trebalo da ima problem sa oslobađanjem od obaveze. Ali ako bi sudovi na prvo mesto stavili socijalnu funkciju osiguranja, ne razlikujući funkciju obaveznog (javnog) zdravstvenog osiguranja i privatnog zdravstvenog osiguranja, onda bi osiguravač teško uspevao da se oslobodi obaveze pozivom na navedeno isključenje.

Uslovi osiguranja na tržištu Velike Britanije verno prate definicije sadržane u engleskom zakonu o koronavirusu.³⁰ Tako je Londonsko udruženje osiguravača (*Lloyd's Market Association*) u martu i aprilu donelo standardne ugovorne klauzule o isključenju iz pokrića rizika nastalih zbog koronavirusa tako što su primenile

²⁹ Pod nepoznatom zaraznom bolešću mogla bi se, u formalnom smislu, smatrati i bolest koja se već ispoljila negde u svetu, ali do određenog trenutka nije bila poznata i u Srbiji.

³⁰ Coronavirus Act 2020, Chapter 7, 25th March 2020.

sledeću definiciju: „Ovo osiguranje ne pokriva odštetne zahteve koji su na bilo koji način povezani sa: (a) bolešću od koronavirusa (Covid-19); (b) teškim akutnim respiratornim sindromom koronavirusa 2 (SARS-CoV-2); (c) mutacijom ili varijacijom SARS-CoV-2; i (d) strahom ili pretnjom iz bilo koje od gorepomenutih tačaka.³¹ Pored navedenog, opšta isključenja gubitaka i šteta zbog kovida 19 predstavnici „Lojda“ i Međunarodnog udruženja osiguravača (*International Underwriters Association – IUA*), nadležni za druge vrste osiguranja, takođe su doneli standardne ugovorne klauzule o isključenjima epidemijskih i pandemijskih rizika. Tako je Mešoviti komitet za osiguranje karga doneo standardnu ugovornu klauzulu o isključenju zaraznih bolesti, a slične klauzule donete su i za osiguranje od odgovornosti u transportu, osiguranje novca, osiguranje imovine, osiguranje proizvodnje energije, osiguranje građevinarstva i montaže i različite vrste ugovora o reosiguranju. Ta klauzula glasi: „1. Bez obzira na bilo koju suprotnu odredbu u ovim uslovima, ovo osiguranje ne pokriva gubitak, štetu, odgovornost, potraživanje, trošak ili rashod bilo koje prirode prouzrokovane, podstaknute, proistekle iz ili u vezi sa zaraznom bolešću, strahom ili pretnjom (stvarnom ili zamišljenom) od zarazne bolesti, bez obzira na bilo koji drugi uzrok ili događaj koji istovremeno doprinosi nastanku štete ili s njom stoji u bilo kom drugom uzročno-posledičnom nizu. 2. U smislu ovih uslova, zarazna bolest podrazumeva bilo koju bolest koja se može preneti bilo kojom supstancom ili sredstvom iz bilo kog organizma u drugi organizam, gde se: 2.1. supstanca ili sredstvo odnose, ali ne isključivo, na virus, bakteriju, parazit ili drugi organizam ili bilo koju njihovu varijaciju, bilo da se smatra živim ili ne; 2.2. način prenosa, bilo direktan ili posredan, obuhvata, ali ne isključivo, vazdušni prenos, prenos telesne tečnosti, prenos sa bilo koje površine ili predmeta, čvrstu tečnost ili gas ili prenos između organizama, i 2.3. bolest, supstanca ili sredstvo mogu prouzrokovati ili biti uzrok budućih telesnih povreda, bolesti, oštećenja ljudskog zdravlja, dobrobiti ljudi ili imovine“.³² Ipak, treba imati u vidu da se radi o poslovnim običajima koje Londonsko udruženje osiguravača naziva model-klauzulama, što je ovo udruženje jasno i naznačilo napomenom da su one čisto ilustrativne prirode te da članovi tog udruženja imaju pravo da ugovore drugačije uslove ili da model-klauzule izmene i prilagode ih svojim potrebama.³³

Pored unošenja odgovarajućih isključenja u pokrivače zaraznih bolesti, domaći osiguravači su u kolektivnim životnim (riziko-osiguranje i mešovito) i neživotnim osiguranjima (osiguranju od nesrećnog slučaja i zdravstvenom osiguranju) ponudili pokrivače za kovid 19 poslodavcima, kompanijama, sindikatima, organizacijama, institucijama i drugim pravnim licima za njihove zaposlene.³⁴ Navedena usluga

³¹ Coronavirus Exclusion, LMA 5391, 04 March 2020.

³² Communicable Disease Exclusion – (Cargo), JC2020-011, 17 April 2020.

³³ https://www.lmalloyds.com/LMA/Underwriting/Wordings/LMA/lma_wordings.aspx, posećeno 17. 1. 2021.

³⁴ DDOR Novi Sad. EPIDEMIK PROTEKT, <https://www.ddor.rs/epidemik-protekt/>, posećeno 15. 1. 2021; Generali osiguranje Srbija. *Osiguranje od rizika Covid-19 za pravna lica*, https://www.generalisr.rs/pravna_lica/zdravlje_i_nezgodna/osiguranje_od_rizika_covid-19.3378.html, posećeno 17. 1. 2021.

osiguranja pokriva dnevnu naknadu za dane provedene u bolnici, s tim da se naknada isplaćuje tek po proteku određenog broja dana koji predstavljaju franšizu za potrebe obračuna naknade. U tom smislu, osiguravači primenjuju i odbitnu (nadoknada se ne plaća do 7 dana, a ako je boravak duži, onda se naknada plaća za svaki dan posle proteka navedenog broja dana, ali maksimalno do ugovorene osigurane sume po danu i u ukupnom iznosu ako je ugovoren)³⁵ i integralnu franšizu (potrebno je provesti minimalno 3 dana u bolnici radi lečenja, kako bi se isplatila osigurana suma za boravak u bolnici radi lečenja za sve provedene dane).³⁶ Ista vrsta pokrića pruža se i za putno osiguranje i osiguranje gostiju hotela. Treba imati u vidu da ponuđeno dopunsko pokriće od kovida 19 ne nadoknađuje troškove lečenja koji mogu biti značajnijeg obima, već ugovorenu dnevnu naknadu koja se kreće od 5 do 50 evra, odnosno isplatu dvostruke osigurane sume u slučaju boravka na intenzivnoj nezi. Svi osiguravači pružaju i mogućnost korišćenja usluga pomoći u slučaju obolevanja od kovida 19 (kao i u slučaju nezgode). Obim pružanja dodatnih usluga opredeljen je izborom (ugovaranjem) određene osigurane sume za bolnički dan, pri čemu najniža osigurana suma podrazumeva samo telefonsku konsultaciju sa lekarom (procena stanja i urgentnog zbrinjavanja), dok najviša osigurana suma obezbeđuje, pored navedene pomoći, još i savetovanje o simptomima i daljim ispitivanjima, savetovanje o lekovima, psihološko savetovanje, isporuku hrane ili lekova, a neki osiguravači obezbeđuju još i usluge spremanja kuće i brige o ljubimcima.

Rizik od nemogućnosti korišćenja turističke ili prevozne usluge putnika usled kojeg nastaju troškovi za osiguranika zbog smeštaja u karantin (izolaciju) na osnovu naredbe državnog organa ili medicinske ustanove, ili lekara (zbog oboljenja ili postojanja sumnje na infekciju kovidom 19), ili zbog odbijanja pružanja usluge prevoza, aerodroma, hotelskog smeštaja i sl. – predstavlja vid pokrića od finansijskog gubitka zbog rezervacije i nemogućnosti korišćenja usluge koja je propala usled navedenih posledica obolevanja od kovida 19 i odbijanja pružanja usluge. Takva vrsta pokrića karakteristična je kod putnog osiguranja u Nemačkoj i Engleskoj.³⁷ Osiguranje hitne medicinske pomoći zbog obolevanja od kovida 19 kod jednog kanadskog osiguravača, čiji je ugovarač avio-prevoznik „Air Canada“, u osnovi je isto kao i u Nemačkoj i Engleskoj, osim razlika u vrstama pokrića koje postoje od trenutka rezervacije avio-karte i započetog putovanja. Prema ovim uslovima osiguranja, osiguranje hitne medicinske pomoći pokriva, u kumulativnom iznosu od 200.000 kanadskih dolara, opravdane i uobičajene troškove nastale zbog pozitivnog testa na kovid 19 tokom

³⁵ Generali osiguranje Srbija. Osiguranje od rizika Covid-19 za pravna lica, https://www.generali.rs/pravna_lica/zdravlje_i_nezgoda/osiguranje_od_rizika_covid-19.3378.html, posećeno 17. 1.2021.

³⁶ DDOR Novi Sad. EPIDEMIK PROTEKT, <https://www.ddor.rs/epidemik-protekt/>, posećeno 15. 1.2021.

³⁷ HanseMerkur Reiseversicherung AG. Versicherungsbedingungen für die Reiseversicherung, VB-RS 2020 (T-Corona-D), 28.7.2020, Hamburg; Allianz Assistance. Covid-19 travel insurance, Ref: 7363TVL 07/20, Croydon, str. 26.

putovanja. To su troškovi: (1) hitnog medicinskog tretmana, (2) ambulantnog prevoza, (3) troškovi u vezi sa smrću (prevoz tela, kremacija, ako je potrebno i troškovi prevoza lica radi identifikacije preminule osobe), (4) troškovi repatrijacije zbog preporuke lekara za povratak kući, (5) zatim obroka, smeštaja i taksija (150 kanadskih dolara dnevno, maksimalno 2.100 kanadskih dolara), (6) brige o deci tokom boravka u bolnici na putovanju (75 kanadskih dolara, maksimalno 500 kanadskih dolara), (7) prevoza sopstvene dece kući, (8) putovanja pratioca na povratku kući, (9) dnevnu naknadu tokom boravka u bolnici duže od 2 dana, (10) telefonskih razgovora i (11) terorističkih činova.³⁸ U Srbiji je putno zdravstveno osiguranje prošireno i na zaštitu u slučaju obolevanja od kovida 19. Ova vrsta pokriva ugovara se kao dopunsko uz doplatak na osnovnu polisu i pruža pokriva troškova lečenja i fiksne iznose naknade ukoliko je neophodna hospitalizacija prouzrokovana kovidom 19.³⁹

S razvojem informatičke tehnologije javljaju se i neke nove usluge u osiguranju od rizika obolevanja od kovida 19. Tako je tehnološka firma iz Bostona u SAD „Machine Cover“ planirala da ponudi polise osiguranja koje će pokrivati nadoknadu tokom trajanja prekida obavljanja delatnosti usled privremenog zatvaranja ili ograničenja dnevnog rada poslovnih objekata. Primenom specijalnih aplikacija i drugih izvora podataka, ova firma će meriti intenzitet saobraćaja oko restorana, robnih kuća, frizerskih salona i salona automobila da bi, u slučaju smanjenja intenziteta tog saobraćaja ispod određenog nivoa iz bilo kog uzroka, isplaćivala naknade štete osiguranicima.⁴⁰ Ipak, treba imati u vidu da navedena tehnološka firma pruža uslugu merenja intenziteta saobraćaja i prodaje polise osiguranja osiguravača s kojima saraduje, a u konkretnom slučaju to je američki osiguravač „Hiscox Insurance Company“ Inc. Da bi pokrio rizik od otkazivanja u „zatvorenom“ svetu, „Lojdvov“ osiguravač „Beazley Plc“ od juna 2020. godine počeo je s prodajom polisa osiguranja od izgubljene dobiti u korist organizatora strimovanja muzičkih, kulturnih i poslovnih događaja od tehničkih problema i kvarova zbog kojih dolazi do nemogućnosti održavanja tih događaja i njihovog otkazivanja, rekao je Mark Simons, preuzimač rizika iz firme „Beazley Plc“.⁴¹

Imajući u vidu da se privredne i preduzetničke delatnosti tek sada upoznaju sa tim kako izbijanje kovida 19 ili slične pandemije može štetno da utiče na njihovo poslovanje, ne čudi što se nove usluge efektivno osmišljavaju prema specifičnostima poslovne delatnosti osiguranika. Tako za firme iz oblasti filmske i televizijske produkcije može da bude interesantno pokriva u slučaju da reporter, kameraman ili neki drugi član ekipe oboli od virusa, zbog čega firma bude prinuđena da prekine snimanje.

³⁸ The Manufacturers Life Insurance Company. *COVID-19 Emergency Medical Certificate of Insurance – Air Canada*, December 1, 2020, MACCOVID920E - Rev12/20, Windsor, Ontario, Canada.

³⁹ <https://www.ddor.rs/stanovnistvo-proizvodi/putno-osiguranje/>, posećeno 18. 1. 2021.

⁴⁰ Noor Zainab Hussain. "Pandemic-proofing: Insurance may never be the same again", *Reuters Business News*, July 10, 2020.

⁴¹ Beazley Group, https://www.beazley.com/london_market/political_risks_and_contingency/contingency.html, posećeno 18. 1. 2021.

Slično tome, firma koja uzgaja stoku radi isporuke mesa restoranima osigurana je za slučaj da, usled kovida 19, bude onemogućena da prima isporuku hrane za životinje od svojih dobavljača itd.⁴² Naravno, u svim navedenim slučajevima uslovi osiguranja bliže regulišu okolnosti i pretpostavke nastanka osiguranog slučaja i obaveze osiguravača, dok premija neretko nije mala, ali je za osiguranika i dalje prihvatljiva u poređenju s njegovim prometom i stepenom izloženosti poslovnom gubitku.

IV. Zaključak

Početna nespremnost društva i delatnosti osiguranja relativno brzo je prevaziđena donošenjem odgovarajućih mera. Prethodno postojeći pravni okvir svih pravnih sistema u vezi sa zaraznim bolestima potpuno je obuhvatao zarazne bolesti koje su bile poznate pre njegovog usvajanja. Zato je opravdano određeno kašnjenje u donošenju izmena i dopuna liste zaraznih bolesti.

Osiguravači su reagovali brzo i izašli u susret osiguranicima koji su se zatekli na putovanju, omogućavajući produženje polise osiguranja daljinskim putem ili preko ovlašćenog lica, dok su u postojećim uslugama osiguranja ponudili proširenje pokrića i za slučaj obolevanja od kovida 19. Osnovna karakteristika pomenutog proširenja pokrića nije nadoknada troškova lečenja, već isplata dnevne nadoknade i pružanje informacija, pomoći i usluga u precizno navedenim slučajevima. To proširenje pokrića pruža se kod životnih osiguranja, putnog zdravstvenog osiguranja i osiguranja od nesrećnog slučaja. U svim ostalim vrstama osiguranja na delu su isključenja uz primenu različitih formulacija i izraza koji mogu stvoriti određene nedoumice u pogledu toga da li se neki štetni događaj može smatrati i osiguranim, u zavisnosti od okolnosti i trenutka njegovog nastanka i odredbi pozitivnih propisa.

Inostrani osiguravači su u nekim slučajevima izlazili u susret zahtevima i potrebama osiguranika i osmišljavali specijalno prilagođene uslove osiguranja za različite delatnosti i načine pokrića za kovid 19. U tom smislu, može se očekivati i da domaće tržište osiguranja reaguje novim uslugama osiguranja od kovida 19. S druge strane, ovo očekivanje može da se pokaže nerealnim zbog nepostojanja bilo kakve statistike, a naročito zbog visoke premije osiguranja koja osiguranike može da odvrti od osiguranja.

Literatura

- Allianz Assistance. *Covid-19 travel insurance*, Ref: 7363TVL 07/20, Croydon, UK.
- AXA XL. "European reinsurance renewals in exceptional times", November 11, 2020, <https://axaxl.com/fast-fast-forward/articles/european-reinsurance-renewals-in-exceptional-times>, posećeno, 17. 1. 2021.

⁴² Noor Zainab Hussain. *Ibidem*.

- AXA Health, <https://www.axahealth.co.uk/update-on-coronavirus/>, posećeno 15. 1. 2021.
- Colvile, Robert. "Capitalism is not to blame, it's our escape route out of this mess", *Financial Times*, May 1 2020, <https://www.ft.com/content/10db-1944-8b85-11ea-a109-483c62d17528>, posećeno 15. 1. 2021.
- DDOR Novi Sad. EPIDEMIK PROTEKT, <https://www.ddor.rs/epidemik-protekt/>, posećeno 15. 1.2021.
- Čelik, Petar, Komarčević, Miodrag, Dimić, Milovan. „Konvergencija pandemije kovid 19 i sajber kriminala: Kontekst i opseg“, *Megatrend revija*, 17(4), 2020, str. 49–74.
- Gavrilovic, Kristina, Vucekovic, Milos. "Impact and consequences of the Covid-19 virus on the economy of the United States", *International Review*, No. 3–4/2020, str. 56–64.
- Gay Stolberg, Sheryl. "Millions Have Lost Health Insurance in Pandemic-Driven Recession", *The New Your Times*, July 13, 2020, <https://www.nytimes.com/2020/07/13/us/politics/coronavirus-health-insurance-trump.html>, posećeno 15. 1. 2021.
- Generali osiguranje Srbija. „Omogućena obnova polise putnog osiguranja iz inostranstva“, 20.03.2020, <https://www.generali.rs/media/omogucena-obnova-polise-putnog-osiguranja-iz-inostranstva.1142.html?newsId=221#>, posećeno 15. 1. 2021.
- Generali osiguranje Srbija. *Osiguranje od rizika Covid-19 za pravna lica*, https://www.generali.rs/pravna_lica/zdravlje_i_nezgod/osiguranje_od_rizika_covid-19.3378.html, posećeno 17. 1.2021.
- Ghebreyesus, Tedros Adhanom. „Coronavirus: What is a pandemic and why use the term now?“, *BBC News Services*, 11 March 2020, <https://www.bbc.com/news/health-51358459>, posećeno 15. 1. 2021.
- HanseMercur Reiseversicherung AG. *Versicherungsbedingungen für die Reiseversicherung*, VB-RS 2020 (T-Corona-D), 28.7.2020, Hamburg.
- Hussain, Noor Zainab. "Pandemic-proofing: Insurance may never be the same again", *Reuters Business News*, July 10, 2020, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-insurance-products-idUSKBN24B0RD>, posećeno 15.1.2021.
- Kočović, Jelena, Rakonjac-Antić, Tatjana, Koprivica, Marija. „Rizik pandemije – pretnja ili šansa za delatnost osiguranja?“, *Evropska revija za pravo osiguranja*, XIX(2), 2020, str. 10–18.
- Kruger, Allison, McNutt, Louise-Anne. "Prevalence", *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/prevalence>, posećeno 15. 1. 2021.

- “Pandemic Stay-at-Home Experience Raises P/C Insurers’ Bar for Delivering Digitally”, *Insurance Journal*, June 2, 2020, <https://www.insurancejournal.com/news/national/2020/06/02/570726.htm>, posećeno 15. 1. 2021.
- PwC United States. *COVID-19 and the insurance industry*, <https://www.pwc.com/us/en/library/covid-19/covid-19-and-insurance-industry.html>, posećeno 15. 1. 2021.
- Rogers, Kara (ed). “Pandemic”, *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/science/pandemic>, posećeno, 15. 1. 2021.
- Rohrbach, Wolfgang. „Dejstvo krize izazvane korona virusom na osiguranje“, *Evropska revija za pravo osiguranja*, XIX(2), 2020, str. 4–6.
- Shaw, Gary. “Potential implications of COVID-19 for the insurance sector”, *Deloitte LLP, UK, Deloitte Insights*, 18 March, 2020, <https://www2.deloitte.com/uk/en/insights/economy/covid-19/impact-of-covid-19-on-insurers.html?id=us:2em:3pa:financial-services:eng:di:031720>, posećeno 15. 1. 2021.
- The Manufacturers Life Insurance Company. *COVID-19 Emergency Medical Certificate of Insurance – Air Canada*, December 1, 2020, MACCOVID920E - Rev12/20, Windsor, Ontario, Canada.
- Tokio Marine Kiln Syndicates Limited. *Credit Card & Payment Protection Insurance Policy Terms & Conditions*, PC_CCPPINB_PW_TMK_V6_0620, 2020.
- United Nations Development Programme. *COVID-19*, <https://www.undp.org/content/undp/en/home/coronavirus.html>, posećeno 15. 1. 2021.
- Videnović, Snežana. „Poslovna etika u doba korona virusa“, *Tokovi osiguranja*, XXXVI(2), 2020, str. 53–57.
- Wiener Stadtische Osiguranje. „Proširenje VIP pokrića za Putno zdravstveno osiguranje – Covid-19“, 22. 7. 2020, <https://wiener.co.rs/vesti/prosirenje-vip-pokrica-za-putno-zdravstveno-osiguranje-covid-19/>, posećeno 15. 1. 2021.
- World Health Organization. *What is a pandemic?*, 24 February 2010, https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/, posećeno 15. 1. 2021.
- Wynn, Arthur. “How our responses to climate change and the coronavirus are linked”, *The World Economic Forum Covid Platform*, 2 April 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/climate-change-coronavirus-linked/>, posećeno 15. 11. 2020.
- Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, *Službeni glasnik RS*, br. 15/2016, 68/2020 i 136/2020.
- Ziady, Hanna. “It’s too late for this pandemic. But everyone wants insurance against the next one”, *CNN Business*, March 19, 2020, <https://edition.cnn.com/2020/03/19/business/pandemic-insurance-coronavirus/index.html>, posećeno 15. 1. 2021.